

QAFQAZ ALBANİYASININ TARİXİNDƏN

Arxeoloji tədqiqatlar göstərir ki, yurdumuzun bir milyon beş yüz min ildən artıq tarixi vardır. Başər tarixində ardıcıl olaraq ictimai – iqtisadi mərhələlər keçmiş məmləkətimiz dünya sivilizasiyasında önəmli yerlərdən birini tutur. Yurdumuzun ərazisində yerləşən ən qədim dövlətlərdən biri də Qafqaz Albaniyasıdır. Arxeoloji materialların araşdırılması, müxtəlif arxiv mənbələri, tədqiqatlar bizə imkan verir qeyd etmək ki, orta əsrlərdən başlayaraq, Qafqaz Albaniyasında mədəniyyət inkişaf edir, xarici əlaqələr möhkəmlənirdi. Orta əsrlərdə, Albaniyanın ərazisi, müasir Azərbaycan Respublikasının eləcə də, Ermənistanın, Dağıstanın bir hissəsini və Şərqi Gürcüstanın indiki ərazisini əhatə edirdi.

Görkəmli qafqazşünas tarixçi Yevgeniy Krupnov yazırdı: “Albaniya tarixinin öyrənilməsi işində heç bir məhdudiyyət və məcburiyyət olmamalıdır. Albaniya tarixini müxtəlif ölkələrin tarixçiləri öyrənirlər. Lakin, bir şey də məlumdur. Qafqaz Albaniyasının tarixi və taleyi ilə hamıdan çox azərbaycanlılar məşğul olmalıdırlar. Bu sahədə onlar dünya elmi qarşısında məsuliyyət daşıyırlar, dünya elminə borcludurlar.”

Eramızın I əsrindən başlayaraq, Roma imperiyası ərazisində yaranmış xristianlıq dini imperiya ilə iqtisadi və mənəvi əlaqələri olan Cənubi Qafqaza da yayılmağa başlamışdır. Alban tarixçisi Moisey Kalankatlunun “Aqvan tarixi” əsərində Qafqaz Albaniyasında xristianlıq dininin yayılması, müxtəlif kilsə və məbədlərin tikilməsi barədə qiymətli məlumatlar vardır. Tarixi mənbələrdə alban kilsəsi apostol kilsəsi adlandırılır. Çünki, xristianlığı Albaniyaya eramızın 54–57–ci illərində apostol müqəddəs Yelisey gətirib. Qafqazda tikilən ilk xristian kilsəsi olan məşhur Kiş məbədi hazırda Şəki rayonunun Kiş kəndində yerləşir. Qax rayonunun Qum kəndindəki xristian məbədi memarlıq – konstruktiv yerləşməsinə görə mütəxəssislərin diqqətini cəlb edən sənət əsəridir. Ləkit kəndində yerləşən məbəddə arxaik inşaat üslubu ilə tikilmişdir. Məşhur

Avey məbədi Qazax rayonunun ərazisində yüksək Avey dağının zirvəsində yerləşmişdir.

Mütəxəssislərin fikrinə, “alban” sözü türkdilli tayfalarla bağlıdır. Belə ki, Orta Asiyada Qazaxstanda alban adlı türkdilli qəbilə yaşayır. Çuvaşların əcdadları isə Qafqaz dağlarının o biri tayından gəlmiş alpanlar idi.

Tarixi salnamələrdən bildiyimizə görə, Alban dövlətinin tərkibində 26 müxtəlif dildə danışan tayfalar yaşayırdılar: leqlər, kaddusilər, amardlar, utilər, udinlər, xınalıqlar (Quba), buduqlar (Quba) və s. Alban dövlətinin paytaxtı Kabalaka (Qəbələ) olmuşdur. Qobustan daş kitabələrindən məlum olur ki, bizim eramızın I – II əsrlərində Roma və Albaniya arasında artıq diplomatik və ticarət əlaqələri yaranmışdı.

Albaniya çarı III Vaçaqanın (487 – 510) hakimiyyəti dövründə Albaniyada 300-dən artıq kilsə və məbəd tikilib. VII əsrin ortalarında ölkədə 30-dan çox monastır olub.

Alban katolikosluğunun taxtı IV – V əsrlərdə Dərbənddə Çola monastrında, VI – VII əsrlərdə Bərdə monastrında, VIII – IX əsrlərdə Ağdərə rayonunda müqəddəs Yelisey monastrında, X – XV əsrlərdə Kəlbəcər rayonunda Xudavənd monastrında, XV – XIX əsrlərdə Gəncəsər monastrında yerləşmişdir. Məşhur şərqşünas alim, akademik Z.Bünyadov VII əsr ərəb müəllifi Əl – Vakinin əsərini tədqiq edərkən, maraqlı tarixi bir kəşf aşkar etmişdi. Məlum olmuşdur ki, Ərəb xilafətinin başçısı xəlifə Müaviyə (661 – 680) Qafqaz Albaniyasına qarşı işğalçılıq hücumuna başlamaq istərkən, Abid İbn Şəfiyyə Əl – Cürhumi adlı şəxsdən Qafqaz Albaniyasında hansı tayfaların yaşadığını soruşmuşdur. Hərbi kəşfiyyat xarakterli məlumat toplamaq məqsədilə Qafqaz Albaniyasında olmuş bu şəxs xəlifənin sualına cavab olaraq deyib ki, bu ölkədə türklər üstünlük təşkil edir, tayfalararası ümumi dili türk dilidir.

Tarix bir daha sübut edir ki, eramızın V əsrindən başlayaraq, Alban pravoslav kilsəsi ilə erməni qriqoryan kilsəsi arasında daima mübahisə və çəkişmələr davam etmişdir. Ermənilər erməni dilini rəsmi kilsə dili elan edib, alban əlifbası ilə yazılmış dini kitabları, salnamələri, epigraflıq yazıları məhv edirdi.

Alban katalikosu Nersesin ədəbi – teoloji irsindən olan nümunəsi – ana dilində dövrümüzədək bir əsəri gəlib çatmışdır ki, bu da XIII əsr türkdilli alban (qarqar – qıpçaq) ədəbiyyatlarının əldə olan şedevr nümunələrindənədir.

Moisey Kalankatuklunun “Albaniya tarixi” əsəri Albaniya tarixinə dair qiymətli mənbədir. O, yazırdı: “Albaniya xristianlığı ermənilərdən 270 il qabaq qəbul etmişdir.”

Akademik Z.Bünyadov yazırdı ki, bəzi müəlliflər tarixi təhrif edir, Albaniya hökmdarı Cavanşiri (628 – 680) “erməniləşdirməyə” çalışır. Məsələn, S.T. Yereyanyan onu “alban – erməni işxarı Djuanşer” adlandırır. N.Aqinyan isə (Avstriya) iddia edir ki, “ümumiyyətlə belə bir knyaz olmamışdır”. Bununla əlaqədar “Kallankatuklunun” Albaniya Tarixi”-dən Cavanşiri ilə bağlı 1 – 2 epizodu yada salaq.

1. Cavanşir İran Sasanilərinin Ərdəşir (Mehranilər) sülaləsindən olan Albaniya knyazı Varaz - Qriqorun ikinci oğlu idi. O, İberiya sərhədlərindən Dərbəndə və Araz çayına qədər olan torpaqları hakimi – mütləq kimi idarə edirdi.
2. İranlılar Albaniyaya basqın edirlər. Bir neçə döyüşdə Cavanşir qələbə qazanır. Lakin düşmənlər Bərdəyə daxil olur anasını və qardaşını əsir alır. Cavanşir Gürcüstan knyazı ilə “Sarsılmaz sülh sazişi” bağladı və qonşusunun köməyi ilə tezliklə Utı vilayətinə yürüdü və orada rastlaşdığı bütün iranlıları qılıncdan keçirdi. O, şəhəri alaraq, öz anasını və qardaşını azad etdi. Cavanşirin qələbələrini görüb eşidən erməniyə və Gürcüstan ayanları onun üçün öz nəsilərindən qız seçib onunla qohum olmaq istəyirdilər.

Bu gün Azərbaycan ərazisinin 20 % çoxu Ermənistan işğalı altındadır. Onlar bu torpaqlarda yerləşən milli mədəniyyət abidələrimizi qəddarcasına dağıdırlar. İşğal zonalarında dövlət siyahısında olan yüzlərlə abidə qalmışdır. İşğalçılar geniş miqyaslı, qeyri – peşəkar arxeoloji qazıntıları aparır, kurqanları dağıdır, qəzet etdikləri tapıntıları Ermənistana daşıyırlar.

Lakin ermənilər, Qafqaz Albaniyası tarixini saxtalaşdırma bilməzlər. Çünki, tarixçi alimlərin əlində bununla bağlı kifayət qədər faktlar vardır.

Gürcüstan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü Gürcüstan Əlyazmalar Fondunun baş elmi məsləhətçisi Zaza Aleksidze isə vurğulamışdır ki, “Albaniyanın ərazisi qədim Azərbaycan torpaqlarıdır. Azərbaycandakı Alban kilsəsi erməni kilsəsinin tarixindən daha qədimdir” – deyən Z.Aleksidze qeyd etmişdir ki, bununla bağlı yanlışlığa yol verən ermənilər sonradan buna görə üzr istəməyə məcbur olurlar.

Mən bunu da qeyd etmək istərdim ki, bizim institutun əməkdaşı I.Hacıyev neçə illərdir ki, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin tabeliyində olan “Keşikçidağ” qoruğunda mağara – məbədlər kompleksində tədqiqat işləri apararaq maraqlı nəticələr almışdır. Həmin nəticələri əks etdirən məqalə internet sahifələrində yerləşdirilmişdir. Belə araşdırmalar təbii ki, obyektiv nəticə ilə yekunlaşırsa, bu, gələcək tədqiqatlar üçün də müəyyən stimül yaradır.

Bu gün Azərbaycan ərazisində mövcud olan tarixi abidələrin adlarının özünə qaytarılması istiqamətində çox böyük addımlar atılır. Qafqaz Albaniya-

sının tarixi ilə bağlı həm Azərbaycan, həm də dünyanın bir çox ölkələrindən olan albanşünas alimlər növbəti araşdırmalara başlamışlar. Biz inanırıq ki, görülməli işlər bəhərsiz qalmayacaq və bu gün Azərbaycan xalqının hər bir nümayəndəsi, azərbaycanlı adını daşıyan hər bir insan bu işdə bitərəf, biganə qalmayacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. K.Əliyev. Antik Qafqaz albaniyası. (E. əvvəl I – b.e I əsrlər) Bakı. 1974
2. Z.Bünyadov. Azərbaycan VII- IX əsrlərdə, Bakı 2008.
3. Azərbaycan tarixi. (I, II cild). Bakı 2007.
4. Moisey Kalankatlı. Alban tarixi. Bakı 2007.
5. Крупнов Е.И. Древнейшая культура Кавказа и кавказская этническая общность.
6. V.Piriyev. Azərbaycanın tarixi – siyasi coğrafiyası, “Müəllim” nəşriyyatı
7. M.Əliyeva. Qafqaz Albaniyası haqqında.
8. V.Əsədov. Azərbaycan Tarix və Mədəniyyət abidələrinin mühafizə sədrinin müavini.
9. T.M.Məmmədov. Qafqaz albaniyası ilk orta əsrlərdə. Bakı. 2006.
10. K.V.Trever. Qafqaz Albaniyasının tarixi və mədəniyyəti haqqında öçerklər. Monoqrafiya (451).
11. Bəxtiyar Tuncay. “Qafqaz Albanlarının dili və ədəbiyyatı” Bakı 2007
12. Tofiq Köçərli. “Qarabağ: yalan və həqiqət” kitabından.
13. Beynəlxalq Elmi Konfrans. “Qafqaz Albaniyasının Azərbaycanın və Qafqazın tarixində yeri və rolu.” 1 Dekabr. 2011 – ci il.
14. İ.Hacıyev. “Keşikçidağ” mağara – məbədər kompleksi. “Elm” qəzeti, 2012, sentyabr, №27 – 28 (1045-1046).

Açar sözlər: arxaik abidələr, türkdilli xalqlar, məbədər, Qafqaz Albaniyası, tarix.

Сехрана Касими (Азербайджан)

Из истории Кавказской Албании

В данной статье освещены социально-культурные, общественно-политические аспекты Кавказской Албании. Здесь автор, опираясь на взгляды исследователей, анализировал различные типовые особенности

албанских архитектурных памятников во взаимосвязи. Был произведен разбор целеустремленных работ, сделанных вне границ республики за последний период.

Ключевые слова: архаические памятники, тюркоязычные народы, храмы, Кавказская Албания, история.

Sehrana Kasimi (Azerbaijan)

Caucasian Albania in the history of Azerbaijan

The given article discusses sociocultural, socio – political aspects of life in Caucasian Albania. The author, basing on views of researchers, analyzes various typical features of Albanian architectural monuments in interrelation. The purposeful works, performed out of the Republic last period have been studied as well.

Keywords: archaic monuments, Turkish-speaking peoples, temples, Caucasian Albania, history.